

УДК 261.7 (477)

М.І. Рєзков

викладач кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Київського міжнародного університету

МОДЕЛІ ВЗАЄМИН ЦЕРКВИ І ДЕРЖАВИ В КОНТЕКСТІ ПОЛІТИКИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ЩОДО ЦЕРКВИ

У статті досліджується питання засобів співіснування церкви і держави в умовах сучасного світу, характеризуються основні шляхи побудови взаємин між ними, а також наводяться приклади різних типів державно-церковних взаємин. Які є основні моделі співпраці церкви і держави і яка з них є найсприятливішою для України? Саме ці питання є об'єктом дослідження цієї статті.

Ключові слова: держава, церква, релігія, православ'я, католицизм, атеїзм, політика держави що до церкви, свобода совісті, світська держава.

Питання, що стосується правового врегулювання сучасних відносин церкви і держави, є надзвичайно важливим і актуальним не лише щодо розв'язання суспільних суперечностей сьогодення, а й, що є найважливішим, з огляду на подальші перспективи українського суспільства. Неухильне дотримання базових принципів свободи совісті як важливого елемента загальнолюдських цінностей нині ознакою відкритого демократичного суспільства та передумовою не лише суспільно-політичної, а й глобальної гуманітарної стабільності.

За цих умов виняткового значення набувають питання правового врегулювання відносин між державою і Церквою, упорядкування діяльності Церкви та релігійних організацій, формулювання вичерпної і несуперечливої законодавчої бази в галузі забезпечення права громадян на свободу совісті та уніфікації практики її застосування [17].

Серед літератури, у якій висвітлено питання побудови відносин між церквою і державою, назвемо працю М.Ю. Бабія

“Свобода совісті філософсько-атропологічне і релігієзнавче осмислення” [2], а також колективну монографію “Релігія і політика в сучасній Україні” за редакцією І.Ф. Кураса [2] у яких розглядаються шляхи співіснування та співробітництва держави й церкви, а також піднімається питання допустимості використання релігії в політичній діяльності. Цій проблемі також присвячені праці і статті: Папи Римського Й. Ратцингера (Бенедикт XVI) [16], екс-віце-прем’єра України з гуманітарних питань В. Семиноженка [17], голови Християнсько-демократичної партії України В. Журавського [6], експертів Т. Ярмошук [20], О. Лиманця [13] та інших.

Метою даної статті є показати основні моделі співробітництва церкви і держави, дослідити основні етапи розвитку державно-церковних відносин, а також проаналізувати співробітництво Української держави з церковними інституціями.

Упродовж тривалого періоду релігійно-церковне життя в Україні перебуває в надзвичайно динамічному стані, який не може однозначно визначатися як поступальний розвиток. На жаль, він характеризується не лише бурхливим зростанням мережі релігійних організацій і позитивними змінами у ставленні людей до духовно-релігійних цінностей, але й затяжним, пронизливим між церковним конфліктом, який постійно супроводжувався втручанням держави в справи церкви. Відтак, релігійне середовище переживає складні часи, не маючи надії на швидке й ефективно розв’язання суперечностей, що накопичилися.

За цих умов виняткового значення набувають питання правового врегулювання взаємин між державою і Церквою, упорядкування діяльності Церкви та релігійних організацій, формулювання вичерпної і несуперечливої законодавчої бази в галузі забезпечення права громадян на свободу совісті та уніфікації практики її застосування [3].

Дев’ятнадцять років, що минули після набуття Україною державної незалежності, дають підстави для осмислення досвіду державно-церковних відносин, які склалися в умовах нових

політичних і економічних реалій, а також для відпрацювання дієвих важелів подальшого руху вперед у цій специфічній галузі суспільного буття.

На сучасному етапі характер державно-церковних відносин – один з головних показників рівня розвитку і держави, і релігійного напрямку, позаяк він засвідчує рівень реалізації принципу свободи совісті як одного з головних складників фундаментальних прав і свобод людини. Оскільки релігія має ґрунтовний вплив на соціальні структури і цінності, то свобода совісті є важливим чинником структуруючих зв'язків між частинами суспільства і всім суспільством.

Релігійна свобода є одним із найдавніших визнаних у міжнародному середовищі прав людини. Від часу укладення Вестфальського миру (1648 р.) право на релігійну свободу отримало міжнародний захист. Першим конституційним актом, що проголошував його, була перша поправка до Конституції США, де зазначено, що Конгрес не створюватиме закону, що стосуватиметься інституювання релігії чи заборонятиме вільне її відправлення [2].

В епоху Відродження із становленням громадянських суспільств розпочалися процеси секуляризації (набуття світських рис) суспільного життя. Цьому сприяв розвиток наукових знань, насамперед вчення про природне право, згідно з яким держава та її інституції мають земне, а не божественне походження. Релігія поступово стає приватною справою. Наприкінці XVIII ст. починають реформуватись основні типи відносин між церквою і державою, які існують і донині [3]. Протягом століть формувалося кілька моделей державно-церковних відносин, які часто взаємно переплітаються: теократія; цезаропапізм, державна церква, відокремлення церкви від держави; проміжний стан між моделлю державної церкви і моделлю повного відокремлення; відокремлення церкви і держави.

Теократія (грец. theos – Бог і kratos – влада). Постає як форма правління, за якої вся повнота влади в державі належить главі церкви та духовенству. Передбачає ототожнення світської

і духовної влад, регламентацію функціонування держави та її інституцій з панівною церквою та її органами [1].

Прикладом теократії може бути Іудея V–I ст. до н. е., де влада була зосереджена в руках жерців на чолі з іудейським першоієрархом; Папська область в Італії у 756–1870 рр., а з 1929 р. – держава-місто Ватикан, де папа римський є абсолютним монархом, що зосередив у своїх руках необмежену політичну і духовну владу. Теократичне правління дуже поширене в мусульманських країнах (в Ірані, Саудівській Аравії тощо), де дотримуються традицій, що сформувалися ще в Дамаському халіфаті за династій Омеядів (661–750 рр.), та Абасидів (750–1258 рр.)

Цезаропапізм (лат. caesar – цезар, papa – папа) [3] – модель державно-церковних відносин, за якої церква та її структури повністю залежать від світської влади. Передбачає повну залежність церкви від держави, одержавлення і підпорядкування світській владі церковних структур. Класичними прикладами такого правління є Візантія, де імператори збирали церковні собори, розв’язували догматичні суперечки, призначали чи знімали патріархів, митрополитів тощо. Цю модель перейняла Московія, де від XVIII до початку XX ст. главою православної церкви був імператор (імператриця). Церква стає одним з інститутів державної бюрократичної системи, а духовенство – особливим прошарком суспільства зі своїми правами та пільгами (непідсудність світському суду, звільнення від податків, військової повинності тощо).

Державна церква – модель державно-церковних відносин, що забезпечує в державі привілейований стан певній конфесії [9]. Передбачає пряме фінансування державою її інституцій і державний контроль за використанням коштів, делегування церковним структурам певних державних функцій (реєстрація новонароджених, смертей, шлюбів тощо). Прикладом такої моделі є сучасна Греція, де державною є православна церква, Статут якої має статус державного закону. Держава гарантує її священнослужителям зарплату і пенсії. У

початкових і середніх школах здійснюється православна освіта. Близькою до грецької є і сучасна італійська модель державно-церковних відносин, де понад 90 відсотків населення охрещені в католицьку віру. Різні форми державної церкви існують також у Великобританії, Данії, Швеції та інших країнах. Винятковий статус певної церкви зафіксовано в конституціях понад 40 держав світу. До речі, у 22 із них главою держави може бути лише особа, що належить до офіційної церкви.

Відокремлення церкви від держави. На практиці це означає неможливість втручання церкви у справи держави за активного втручання державних інституцій у справи церкви.

Така модель була характерна для колишніх країн соціалістичного табору, де законодавство теоретично гарантувало свободу совісті, а реально віруючі зазнавали дискримінацій. «Атеїзація» державної політики призводила до значних порушень прав людини. Церкви як суспільні інституції активно використовувалися владою у внутрішній і зовнішній політиці.

Поєднання моделі державної церкви і моделі повного відокремлення церкви і держави – модель державно-церковних відносин, яка передбачає збереження певних видів державної підтримки та привілеїв окремих церков. Приклад – сучасна Німеччина, де, хоча і проголошено нейтральність і толерантність держави до різних конфесій, усе ж зберігаються певні відмінності у ставленні до релігійних організацій — залежно від кількості їхніх прихильників. Якщо прибічників певної конфесії більше одного відсотка від загальної кількості населення певної землі Німеччини, то вони отримують спеціальний статус, який дає їм змогу, наприклад, отримувати державні дотації на власні школи, дитячі садки. Нині в країні нараховується 15 конфесій із спеціальним статусом. Подібні державно-церковні відносини склалися в Японії, Австрії, Перу та інших країнах світу.

Відокремлення церкви і держави – модель державно-церковних відносин, яка базується на невтручанні держави у справи церкви, а церкви – у справи держави, що забезпечує

максимальну свободу релігії та режим толерантності. Типовим прикладом шостої моделі є США, де конституція проголошує свободу для релігійних інституцій, їхня незалежність від світського контролю чи маніпуляції властей. Відповідно до цього документа неприпустимо примушувати чи спонукати будь-кого проти його власної волі відвідувати або не відвідувати церкву, так само, як сповідувати або не сповідувати певну релігію. Ніхто не може бути покараний за свою релігійну віру чи безвір'я, за відвідування чи невідвідування церкви. Ні федеральний уряд, ні власті штатів, ні місцева влада не можуть також визначати мету діяльності церкви, призначати її керівників або вказувати, як тій належить вести свої справи. Подібну, законодавчо закріплену, свободу віри чи невір'я мають і громадяни Франції, Туреччини та інших країн.

Залежно від традицій, моделі державно-церковних відносин існує кілька схем фінансової підтримки державою церковних інституцій:

1. Пряме фінансування державою релігійних організацій і державний контроль за використанням коштів. Така схема характерна для більшості країн з теократичною, цезаропапською моделями державно-церковних відносин, країн з державною церквою (Ватикан, Греція, Бельгія, Люксембург, Норвегія та ін.).

2. Збір спеціального “церковного” податку, який витрачається згідно з побажаннями платників податку (Італія, Іспанія та ін.).

3. Використання коштів “церковного” податку релігійними організаціями на власний розсуд з мінімальним контролем держави (ФРН, Австрія, Швейцарія, Швеція та ін.).

4. Відсутність фінансової допомоги держави конфесіям, які існують на добровільні пожертвування віруючих, виручки від церковної атрибутики тощо. Це характерно для країн, де церква і держава відокремлені одна від одної (США, Франція, Україна, Нідерланди) [3].

Держава – гарант свободи совісті. У реалізації принципу свободи совісті як свободи самовизначення, свободи вибору

особистістю світоглядних орієнтирів державі належить винятково важлива роль. Однак, щоб виконувати покладені на неї функції, держава має відповідати таким вимогам [2].

1. Вона повинна бути світською, що має бути закріплено конституцією. Це не означає впровадження чи підтримки атеїстичної ідеології або зацікавленості в ній. Світський характер держави є лише свідченням її нейтральності, об'єктивності щодо будь-яких різновидів віри – як релігійних, так і нерелігійних.

2. Керуючись загальнолюдськими цінностями, вона зобов'язана чітко окреслити в чинному законодавстві межі свого втручання у сповідування громадянами будь-якої віри, у діяльність релігійних та атеїстичних інституцій. Вона не повинна надавати матеріальну підтримку або в інших формах активно виявляти свою прихильність до будь-яких релігійних чи нерелігійних атеїстичних організацій. Заангажоване ставлення держави до певних світоглядних парадигм (наприклад, вивчення у державних навчальних закладах деяких богословських чи атеїстичних дисциплін) буде порушенням конституційних засад, перетворюватиме їх на соціальну функцію, заважатиме гармонізації стосунків носіїв різних світоглядів.

3. Позитивна діяльність держави щодо різних конфесій повинна обмежуватись обліково-реєстраційною функцією на основі заявницького принципу та нейтральним арбітруванням у випадках виникнення міжцерковних суперечок, конфліктів із майнових чи інших нетеологічних питань – за умови звернення релігійних організацій до державних установ за відповідною послугою.

4. Мають бути законодавчо визначені межі фізичної поведінки (аж ніяк не думок та віри), за які не можуть виходити прихильники певних світоглядних орієнтирів, конфесій, атеїстичних організацій – відповідно до міжнародних стандартів цих меж.

В Україні взаємини церкви і держави ґрунтуються на цілій низці законів, міжнародних договорів та нормативно-правових актів, найважливішими з яких є:

- 1) Конституція України;
- 2) Загальна декларація прав людини;
- 3) Закон України від 23 грудня 1992 р. “Про внесення доповнень і змін до Закону УРСР” “Про свободу совісті та релігійні організації” [7].

Лейтмотивом цих документів є проголошення відокремлення держави від церкви (ст. 35 КУ) та обопільне невтручання їх у справи одна одної. Але це не означає, що закони, де втілено загальнодержавну волю і волю інших політичних суб'єктів, взагалі не регулюють відносини між церковними організаціями і державними органами. Така постановка питання не відповідала б соціальній природі релігійно-церковного комплексу. Релігія є складником суспільства. Релігійні відносини виступають змістовним елементом неполітичних стосунків громадянського суспільства, тому держава зобов'язана захищати і надійно регулювати такі відносини. Але суспільство складається з релігійних і нерелігійних груп населення, тому держава через законодавство також регулює стосунки між цими категоріями громадян.

При цьому на перше місце виступає надання з боку держави можливості сповідати будь-яку релігію за умов, що відправлення певного релігійного культу не порушує законів, не посягає на права інших громадян і не зашкоджує здоров'ю людей. Законодавче регулювання релігійних відносин існує майже в усіх країнах. Так, у ст. 14 Конституції Бельгії підкреслюється, що свобода віросповідання і відправлення культу гарантується за умов відсутності правопорушень, які здійснюються під час реалізації цих свобод. Конституція Японії визнає свободу віросповідання тільки в межах, сумісних із суспільним спокоєм і порядком, а також з обов'язками підданих (ст. 28). У Конституції Швейцарії зазначається, що здійснення цивільних і політичних прав не може бути обмежене приписами або умовами церковного чи релігійного характеру. Релігійні переконання не звільняють від виконання цивільних обов'язків: «Вільне відправлення релігійних обрядів забезпечене, оскільки не порушуються вимоги суспільного порядку і добрих звичаїв»

(ст. 49–50). Католицька церква прийняла декларацію про релігійну свободу, де вказується, що релігійні організації і віруючі зобов'язані виконувати вимоги світської влади, не порушувати суспільний порядок, громадянське суспільство має право захищатися проти зловживань, які можуть мати місце під гаслами релігійної свободи [6].

У нашій країні законодавче закріплюються такі умови для здійснення свободи совісті:

1. Політико-правові – полягають в обмеженні можливостей церкви втручатись у державні справи; для цього церква відокремлюється від держави; здійснюється певна секуляризація державно-правових відносин і народної освіти; юридичне забезпечується право сповідати будь-яку релігію або не сповідати жодної, відправляти релігійні культи або вести гуманістичну пропаганду.

2. Ідеологічні – полягають у доступності масам освіти, науки, культури; у забезпеченні права особи на всебічний розвиток.

В Українській державі свобода совісті є конституційним принципом, нормою державного права: кожному громадянину надано право і забезпечена можливість вільно визначати своє ставлення до релігії, тобто сповідувати будь-яку релігію чи не сповідувати жодної. Свобода совісті оберігається цивільним, кримінальним, адміністративним та сімейним правом; питання, що стосується забезпечення свободи совісті, вміщено в законах про працю, народну освіту та інших законодавчих актах [17].

Але, на жаль, далеко не всі принципи відносин між церквою і державою, закладені у законах і нормативно-правових актах Української держави, втілюються в реальному житті. Постійно засоби масової інформації передають тривожні повідомлення про втручання держави в церковні справи, або навпаки – церкви в життя держави. В умовах становлення громадянського суспільства в Україні наша держава ще тільки повинна буде навчитися вибудовувати свої відносини з різними релігійними конфесіями та інституціями, з яких складається релігійна мапа України.

Література

1. Антонюк О. В. Основи етнополітики: навчальний посібник [для студ. вищ. навч. закладів]. / Антонюк О. В. – К.: МАУП, 2005. – 432 с.
2. Бабій М. Ю. Свобода совісті: філософсько-антропологічне і релігієзнавче осмислення / Бабій М. Ю. – К.: ПІЕНД, 1994. – 359 с.
3. Бабкіна О. В. Політологія: навчальний посібник / О. Бабкіна, В. Горбатенко – К.: ВЦ, 2006. – 568 с.
4. Бондаренко В. Не делайте из Госкомрелигий темную лошадку, которая занимается неизвестно чем // Вісник прес-служби УПЦ. – 2002. – №14.
5. ВРЦ і РО закликає Президента і главу Уряду до діалогу та конструктивної співпраці з конфесіями [Електронний ресурс]: Прес-центр Київської Патріархії. – 19.03.2010. – Режим доступу: <http://www.cerkva.info/uk/news/churchasociety/145.html>
6. Журавський В.С. Церква і держава [Електронний ресурс]: Спостерігач. – 1996. – №28 – Режим доступу до журналу: <http://www.ucipr.kiev.ua/modules.php?op=modload&name=News&file=article&sid=1178&mode=thread&order=0&thold=0>.
7. Закон України від 23 грудня 1992 р. «Про внесення доповнень і змін до Закону УРСР «Про свободу совісті та релігійні організації» / Голос України. – 12.01.1994. – 6 с.
8. Звернення Архієрейського собору УПЦ до Президента України // Православна газета. – 2000. – №4.
9. Зуєв П. Політичне православ'я відокремили від церкви [Електронний ресурс]: Дзеркало тижня. – 2008. – №1 (680). – Режим доступу до газети: <http://www.dt.ua/3000/3690/61622/>
10. Концепція екуменічної позиції Української Греко-Католицької Церкви / Людина і світ. – 2000. – №7. – С. 41 – 42.
11. Кочкадан А. Загальні засади взаємодії держави і релігійних об'єднань в Україні: новелізація правового врегулювання

- [Електронний ресурс]: А. Кочкадан // Вісник Львівського університету ім. І. Франка. – Л., 2010. – Вип 49. – 210 с. – Режим доступу до журн.: http://www.nbuiv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vlnu_yu/2009_49/095adm49.pdf
12. Лиманець О. А. Співпраця армії і церкви, як чинник формування духовності в українському війську [Електронний ресурс]: Житомирський військовий інститут радіоелектроніки імені С. П. Корольова – Режим доступу до вісника: <http://studentam.net.ua/content/view/7144/97/>
  11. Основи вчення Руської православної церкви про гідність, свободу і права людини. [Електронний ресурс]: – Режим доступу: <http://orthodox.org.ua/uk/node/5320>.
  14. Ратцингер Й. Церква, екуменізм і політика: Новий досвід у еkleзіології / Ратцингер Й. – NY.: Crossroad, 1988. – 472 с.
  15. Релігія і політика в сучасній Україні / [Курас І. Ф., Рибачук М. Ф. Кирюшко М. І., Фещенко П. І.] – К.: Інститут політичних та етнонаціональних досліджень НАН України, 2000. – 272 с.
  16. Семиноженко В. П. Церква і держава: партнерство на правових засадах. [Електронний ресурс]: – Режим доступу до статті: <http://www.semyuzhenko.net/documents/56/>.
  17. Церква і політика: обговорення триває: матеріали круглого столу [Електронний ресурс]: [Церква і політика: від президентських виборів 2004 року до парламентських виборів 2006 року] – Режим доступу до матеріалів конференції: http://realis.org/index.php?option=com_content&task=view&id=46&Itemid=48
  18. Церква як духовна інституція і інститут громадянського суспільства: права та гарантії діяльності. К.: Центр Разумкова, 2002. – 627 с.
  19. Ярмошук Т. Церковна мораль стане державною ідеологією? [Електронний ресурс]: Радіо свобода. – 31.08.2010. – Режим доступу до статті: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/2143712.html>

The article examines the question of coexistence of church and state in the modern world, characterized the basic ways of building relationships between them, and gives examples of different types of state-church relations. What are the basic models of cooperation between church and state, and which ones are most favorable for Ukraine? These issues are the subject of research in this article.

Keywords: state, church, religion, Orthodoxy, Catholicism, atheism, government policy towards the church, freedom of conscience, secular state, etc.

В статье исследуется вопрос средств сосуществования церкви и государства в условиях современного мира, характеризуются основные пути построения взаимоотношений между ними, а также приводятся примеры различных типов государственно-церковных отношений. Каковы основные модели сотрудничества церкви и государства и какая из них является наиболее благоприятной для Украины? Именно эти вопросы являются объектом исследования в данной статье.

Ключевые слова: государство, церковь, религия, православие, католицизм, атеизм, политика государства по отношению к церкви, свобода совести, светское государство.